

De Vragenlijst Voorbij: Schets van Onderzoek naar Kindermishandeling¹

M.H. van IJzendoorn

The first national prevalence study on child abuse and neglect (Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen en jeugdigen, NPM-2005) showed that in The Netherlands 107.200 children between 0-17 years of age had been victim of child maltreatment in 2005. That means that 30 of 1000 children were subjected to child abuse and neglect according to standard criteria as included in Dutch law. A prevalence study by Amsterdam researchers based on self-report retrospective questionnaires revealed much higher rates. In this contribution we discuss the causes of this discrepancy. We demonstrate the urgent need for systematic research on child maltreatment, and we outline a research program that takes into account the relevant factors from molecule to mind to social context.

Tegen de wind in behangen

Goed onderzoek doen is erg lastig, onze polstok blijkt tijdens het springen vaak te kort en een nat pak is dan onvermijdelijk. Ruim twee decennia geleden verzeleek Piet Vroon onderzoek doen met 'tegen de wind in behangen', en ik kan hem na al die jaren geen ongelijk geven. Zijn uitspraak geldt vooral ook voor onderzoek naar emotioneel of politiek beladen terreinen en vraagstukken. Kindermishandeling is zo'n terrein waar met veel toewijding en idealisme voor de belangen van het kwetsbare kind en de gekwetste volwassene wordt gestreden zonder dat de 'conditio sine qua non' van een valide onderzoeksopzet altijd even serieus wordt genomen. Net zoals veel onderzoek naar de effecten van de Holocaust op overlevenden en hun (klein-)kinderen is ook onderzoek naar kindermishandeling opvallend vaak ronduit gemakzuchtig opgezet, gericht op snel verkregen resultaten, zonder richtinggevende theorie en met meetinstrumenten-

M.H. van IJzendoorn, prof. dr., hoogleraar Universiteit Leiden, Centrum voor Gezinsstudies, Afdeling Algemene en Gezinspedagogiek, en Datatheorie.

Correspondentie adres: M.H. van IJzendoorn, Universiteit Leiden, Centrum voor Gezinsstudies, Afdeling Algemene en Gezinspedagogiek, en Datatheorie Wassenaarseweg 52, P.O.Box 9555, NL-2300 RB Leiden, The Netherlands, e-mail: vanijzen@fsw.leidenuniv.nl

ten die gemakkelijk kunnen worden ingevuld en gescoord, maar waarbij de interpretatie onoverkomelijke moeilijkheden kan opleveren. Voor het Holocaustonderzoek hebben we in ander verband aangetoond dat studies zonder aselechte steekproeftrekking misleidend sterke uitkomsten laten zien in vergelijking tot zorgvuldig opgezette studies, en datzelfde is ook aan de orde in het onderzoek naar kindermishandeling (Van IJzendoorn et al., 2007; Van IJzendoorn, 2008).

Het VU-PI onderzoek naar de prevalentie van kindermishandeling is uitgevoerd door een toegewijd onderzoeksteam dat het schandaal van de kindermishandeling wil blootleggen zodat gericht beleid, preventie en behandeling mogelijk worden. De VU-pedagogen waren lange tijd de enigen die zich om de studie van kindermishandeling bekommerden. Dat strekt hen tot eer, want kindermishandeling is onmiskenbaar de scherpste toetssteen niet alleen van het beschavingspeil van een land maar ook van het bestaansrecht van een afzonderlijke discipline voor de studie van opvoeding. Het VU-PI onderzoek naar "Scholieren over Mishandeling" illustreert niettemin dat een andere aanpak van het onderzoek naar kindermishandeling broodnodig is.

Geen landelijke steekproef

We noemen twee ernstige tekortkomingen van de VU-PI studie, te weten de steekproeftrekking en de willekeurige criteria voor kindermishandeling. Wat de steekproef betreft is het opvallend dat Lamers-Winkelman, Slot en Bijl (2007) in hun bijdrage aan dit tijdschrift nergens vermelden dat de 1845 leerlingen uit het voortgezet onderwijs afkomstig zijn van slechts 14 scholen die gespreid zijn over slechts een deel van Nederland. Drie grote, dichtbevolkte provincies zijn niet vertegenwoordigd. Er was geen sprake van een gerandomiseerde trekking uit de totale populatie van scholen in het voortgezet onderwijs, en er was natuurlijk al helemaal geen sprake van aselechte trekking van leerlingen uit de populatie van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs. Ter vergelijking: in de Leidse prevalentiestudie (die trouwens evenveel subsidie van de betrokken ministeries ontving als de VU-PI studie) werden 40 scholen uit het voortgezet onderwijs betrokken, gespreid over het hele land, en ook nog eens 63 basisscholen, en daarnaast vele andere instellingen waarmee kinderen in aanraking komen. Ook wij hadden overigens de grootste moeite met het verkrijgen van toegang tot scholen. Juist de besturen en managers wierpen nogal eens blokkades op, terwijl individuele leerkrachten wel bereid bleken mee te werken – maar geen toestemming kregen. Ondanks het belang van de studie, die op verzoek van de overheid is geïnitieerd, blijken overheidsgefinancierde instellingen zoals scholen hun poorten gesloten te willen en kunnen houden, zelfs voor onderzoek naar kindermishandeling. Dit neemt niet weg dat het VU-PI team geen genoegen had mogen nemen met slechts 14 scholen waarvan voorafgaand aan de dataverzameling vaststond dat dat aantal eenvoudigweg te klein is voor een verantwoord, landelijk dekkend prevalentieonderzoek.

De zakjapanner bepaalt de prevalentie

Het tweede probleem wordt gevormd door de willekeurige criteria voor kindermishandeling.

Lamers-Winkelmann et al. (dit nummer) schrijven: "Het VU-PI rapport is volkomen transparant doordat per itemcategorie is aangegeven of deze wel of niet onder de noemer van mishandeling is gerekend. Met enig gevoel voor cijfers, of anders de zakrekenmachine kan de lezer zelf zien hoe de cijfers veranderen als er een andere inclusie-keus gemaakt wordt." De auteurs hebben gelijk: als je een andere inclusiekeuze maakt – zoals zij zelf hebben gedaan in eerdere versies van hun rapport – dan is eenvoudig door te rekenen hoe de prevalentiecijfers omhoog schieten, totdat bijna ieder kind slachtoffer van mishandeling wordt. Het is heel wel mogelijk gebleken om bij een wat ruimere inclusie tot een aantal van 965 per 1000 mishandelde kinderen te komen. Kindermishandeling is dan de norm, de afwezigheid ervan de uitzondering die de regel bevestigt. Met precies dezelfde gegevens zijn in het rapport wat lagere cijfers gepresenteerd. Maar geeft dat ook meer vertrouwen?

De VU-PI aanpak maakt iedere uitkomst mogelijk, met het gevaar dat iedere uitkomst ongeloofwaardig (want willekeurig) wordt. Door striktere inclusie-criteria te gebruiken kan met een zakjapanner ook het aantal van 30 mishandelde kinderen op iedere 1000 bereikt worden, en dat is wat we met de Leidse methode aantreffen. Een zakjapanner is echter onvoldoende gereedschap voor de bewerking van de Leidse prevalentiegegevens: in de Leidse studie zijn het niet de onderzoekers achter de computer maar de informanten in het veld die na een grondige instructie in standaardcriteria voor kindermishandeling rapporteren of een kind is mishandeld. En door goed getrainde codeurs wordt hun werk nog een keer overgedaan, alweer vanuit een vaste set criteria, om te kijken of iedere informant zijn huiswerk goed heeft gedaan. Niettemin moeten ook de Leidse prevalentiecijfers met een fijne korrel zout worden genomen: we berekenden dat het betrouwbaarheidsinterval minstens 5000 is, en de schatting van 107.200 gevallen van kindermishandeling ook 5000 hoger of lager zou kunnen liggen. Replicatie met een verbeterde Leidse aanpak is nodig; bij voorkeur iedere 2 of 3 jaar, om tot een steviger fundament voor de schattingen te komen.

Nog belangrijker is een diepgaand en langjarig onderzoekprogramma voor kindermishandeling dat de complexiteit van dit probleem werkelijk recht doet. We hebben in andere publicaties de contouren geschetst van een dergelijk programma (Van IJzendoorn et al., 2007; Van IJzendoorn, 2008) en vatten de overwegingen hier in kort bestek samen. Voor uitwerking en ondersteunende empirische gegevens verwijzen we graag naar de publicaties van het Leiden Attachment Research Programme.

Intergenerationele overdracht van kindermishandeling

De Leidse prevalentiestudie (NPM-2005) wijst uit dat eenoudergezinnen, stiefgezinnen, gezinnen met werkloze ouders, allochtone gezinnen, gezinnen uit de laagste milieus, en grotere gezinnen een verhoogd risico op kindermishandeling laten zien (van IJzendoorn et al., 2007). Wellicht komt een deel van deze risicofactoren samen in de vicieuze cirkel van kindermishandeling waarin families meerdere generaties lang gevangen kunnen zitten. Zo is het denkbaar dat armoede, werkloosheid en zeer lage opleiding worden doorgegeven van generatie op generatie, waardoor de kans op intergenerationele overdracht van kindermishandeling wordt vergroot. Het is een tragisch gegeven dat ouders die zelf als kind mishandeld zijn, vaker dan andere ouders hun kinderen mishandelen. Geschat wordt dat 30% van de mishandelde ouders op hun beurt hun eigen kinderen mishandelt, en dat is een vertienvoudiging van de kans dat niet-mishandelde ouders hun kinderen zullen mishandelen. Het onderzoek naar intergenerationele overdracht van kindermishandeling heeft echter veel methodologische mankementen, zoals het retrospectief vragen naar mishandeling in het gezin van herkomst en in het eigen gezin en het buiten beschouwing laten van de groep ouders die in hun kinderjaren mishandeld zijn maar zelf niet mishandelen. Daardoor zijn empirisch gefundeerde conclusies over intergenerationele overdracht van kindermishandeling eigenlijk nauwelijks mogelijk.

In de omvangrijke prospectieve “Minnesota Study of Risk and Adaption from Birth to Adulthood” (Sroufe et al., 2005) werd in een steekproef met meer dan 200 gedepriveerde gezinnen uit een laag sociaal-economisch milieu onderzocht welke risicofactoren de overdracht van kindermishandeling beïnvloeden en door welke beschermende factoren de vicieuze cirkel kan worden doorbroken. In deze steekproef bleek 40% van de ouders die zelf als kind waren mishandeld, ook hun eigen kind te mishandelen; daarbij kwam nog eens 30% die onvoldoende zorg had voor hun kind. Daartegenover stond dat slechts één van de ouders met duidelijk positieve ervaringen in de kinderjaren het eigen kind bleek te mishandelen. Opvallend was ook dat 30% van de ouders die door hun eigen ouders waren mishandeld, met hun eigen kinderen *niet* in dezelfde fout verviel. Drie beschermende factoren zorgden voor dit doorbreken van de intergenerationele overdracht van mishandeling. De eerste factor is de aanwezigheid van een ondersteunende opvoeder in de eigen kindertijd, bijvoorbeeld de andere ouder of een grootouder. De tweede factor is minstens zes maanden psychotherapeutische behandeling. De derde factor een ondersteunende partnerrelatie in de volwassenheid. Dergelijke factoren waren afwezig bij ouders die hun eigen mishandeling ‘doorgaven’ aan de volgende generatie (Sroufe et al., 2005).

Ouders die de cirkel van mishandeling niet wisten te doorbreken, lieten incoherente mentale representaties van gehechtheid zien in het Gehechtheidsbiografisch Interview. Ze voelden zichzelf minder gewaardeerd, hadden een minder

scherp omlijdend zelfbeeld, en waren minder gevoelig voor gehechtheidssignalen van hun kind, ze werden daardoor sneller negatief geprikkeld. In die zin laat de Minnesota studie zien dat de vicieuze cirkel van kindermishandeling samenvalt met de intergenerationele overdracht van angstige vormen van gehechtheid (Van IJzendoorn, 2008). Uit dezelfde longitudinale Minnesota-studie blijkt ten slotte dat kinderen die in hun vroege kindertijd aantoonbaar zijn mishandeld in de adolescentie significant vaker te lijden hebben onder psychiatrische stoornissen. Zo kwam externaliserend probleemgedrag van klinisch niveau drie keer zo vaak voor in de groep fysiek mishandelde kinderen, en het aantal angststoornissen in geval van seksuele kindermishandeling twee keer zo vaak (Sroufe et al., 2005).

Schets van onderzoek naar kindermishandeling: Een bio-ecologisch model

In de Minnesota-studie zijn vooral pedagogische en sociale factoren belicht die het risico van mishandeling vergroten. Er is geen aandacht geschonken aan neurobiologische factoren die samenhangen met kindermishandeling. Een volledig verklaringsmodel van kindermishandeling en haar gevolgen moet echter beschermende en risicofactoren in het hele spectrum, van molecuul tot werkgelegenheid, omvatten. Niet iedere alleenstaande ouder zonder werk en met zeer lage opleiding mishandelt de eigen kinderen en niet ieder kind in een gezin met mishandelende ouders wordt slachtoffer. Ook zal niet ieder mishandeld kind daarvan even ernstige gevolgen ondervinden. De vraag is hoe we dergelijke verschillen in ontvankelijkheid voor (de gevolgen van) kindermishandeling kunnen verklaren (differentiële ontvankelijkheid). Bij de beantwoording van die vraag moeten niet alleen psychosociale maar ook neurobiologische factoren in de beschouwing worden betrokken, bij voorkeur in interactie met elkaar (zie voor verdere uitwerking en onderbouwing, Van IJzendoorn, 2008).

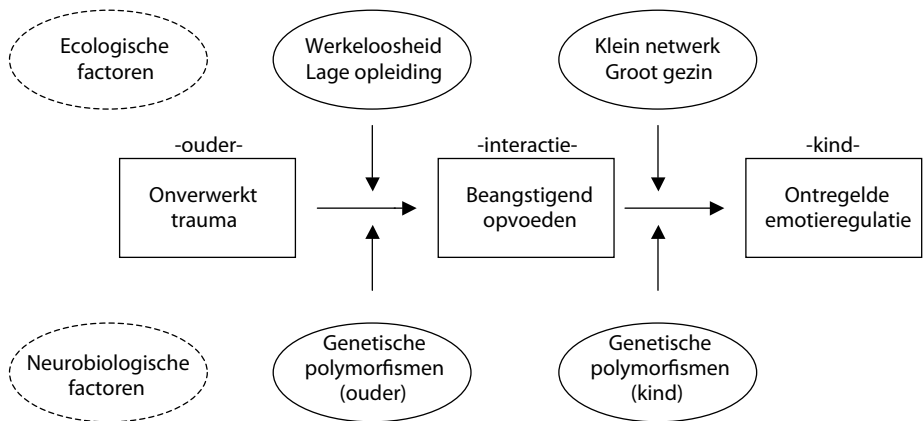
De tweelingstudie van Jaffee en haar collega's (2005) naar genetische en omgevingsinvloeden op het voorkomen van harde opvoeding en mishandeling laat zien dat kinderen met een verschillende genetische bagage hun ouders meer of minder kunnen prikkelen tot een harde aanpak. Zo spelen kinderen zelf mogelijk een rol in het ontstaan van externaliserend (agressief, oppositioneel of antisociaal) probleemgedrag, door hun ouders tot harde disciplineren uit te lokken, die vervolgens leidt tot ongevoeligheid bij het kind voor de gevolgen van zijn gedrag voor anderen. Maar de grens van het effect van kinderen op het gedrag van hun ouders lijkt bij mishandeling te liggen. De studie van Jaffee en haar collega's maakt aannemelijk dat kindermishandeling vooral met factoren samenhangt die tussen gezinnen verschillen ('gedeelde omgeving'), en dus met omgevingsfactoren die met de invloed van het kind niets van doen hebben. Het onderzoek wijst erop dat niet de genetische bagage van het kind maar de omgeving van het kind oorzaak is van kindermishandeling. Niettemin kunnen genetische verschillen tussen kinderen van groot belang zijn voor begrip van de

differentiële effecten van kindermishandeling, vooral omdat genen een cruciale rol spelen in gen-omgeving interacties. Zoals Bronfenbrenner al eens puntig stelde: in opvoeding en ontwikkeling gaan de hoofdeffecten waarschijnlijk verborgen in de interacties, in dit geval: in gen-omgeving interacties.

Een bio-ecologisch model van kindermishandeling maakt duidelijk dat sociale, pedagogische en psychologische factoren maar een deel van de puzzel vormen, en dat het de moeite loont ook de neurobiologische dimensie in de beschouwing te betrekken. Juist de nadruk op de neurobiologie van kindermishandeling zal de invloed van de pedagogische en sociale omgeving en van sociale en pedagogische interventies scherper profileren. Een goed voorbeeld van onderzoek naar de interactie tussen neurobiologische en pedagogische factoren is de beroemde longitudinale Dunedin studie van Caspi, McClay, Moffitt en collega's (2002) naar de effecten van kindermishandeling op de ontwikkeling van antisociaal gedrag in de volwassenheid. Als kinderen (in dit geval overigens alleen jongens) zijn blootgesteld aan harde opvoeding en zelfs mishandeling dan leidt dat vooral tot antisociaal gedrag als deze kinderen tevens genetisch kwetsbaar zijn, bijvoorbeeld door een monoamine oxidase A (MAOA) genotype met lage productie van het MAOA enzym. MAOA is van belang voor de afbraak van serotonine, dopamine en norepinephrine hormonen die de regulatie van emoties en gedrag beïnvloeden. MAOA werkt als een soort 'rem' op antisociaal gedrag bij stress.

Elders bespreken we het Leidse onderzoek naar interacties tussen genen en omgeving en laten we zien dat deze interacties al heel vroeg in de levensloop zichtbaar worden. Zo wordt het risico op agressief gedrag bij peuters vergroot door een insensitieve opvoeding van de ouders, maar alleen bij kinderen die genetisch kwetsbaar zijn, in dit geval door een gebrekkige regulatie van het dopaminesysteem, waarbij de lange variant van het DRD4 polymorfisme een rol speelt (Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2006). In een andere studie bleek onverwerkt verlies of ander trauma bij de ouders – één van de meest gerepliceerde voorspellers van gedesorganiseerde gehechtheid bij het kind – veel vaker te leiden tot gedesorganiseerde gehechtheid bij kinderen met diezelfde lange variant van het DRD4 polymorfisme. De kans op gedesorganiseerde gehechtheid bij kinderen met *en* het genetische risico *en* een ouder met onverwerkt verlies was 18 keer groter dan bij kinderen die niet die combinatie van twee risicofactoren hadden (Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2006). Differentiële ontvankelijkheid is overigens een tweesnijdend zwaard: de lange variant van DRD4 maakt kinderen wellicht gevoeliger voor de omgeving, ten goede *en* ten kwade, zoals we elders uitvoerig hebben toegelicht (Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2007). Juist scherper inzicht in de interactie tussen genen en omgeving maakt duidelijk waarom sociale en pedagogische interventies bij sommige kinderen grote effecten sorteren en bij andere kinderen nauwelijks verandering teweegbrengen.

Niet alleen kinderen maar ook ouders zijn onderhevig aan de invloed van hun genetische bagage. Dat lijkt haast vanzelfsprekend maar er is nog nauwelijks moleculair of gedragsgenetisch onderzoek gedaan naar opvoeden. De schaarse genetische studies zijn bovendien behept met een simplistische meting van opvoeden, via vragenlijsten voor kinderen of ouders waarvan we weten dat er nauwelijks overeenstemming met het 'echte' (waargenomen) opvoeden bestaat. In de eerste studie naar de genetische basis van geobserveerd opvoeden hebben we gekeken naar sensitiviteit van de ouders voor hun 1-3 jarige peuters in relatie tot hun dagelijkse stress, en in samenhang met twee dopamine-gerelateerde genen, COMT en DRD4. We vonden dat bij ouders met een combinatie van genetische varianten die leiden tot het minst efficiënte dopaminesysteem (COMT val/val of val/met, DRD4-7Repeat) meer dagelijkse stress samenhang met minder sensitief opvoeden terwijl ook het omgekeerde het geval was: minder dagelijkse stress leidde bij die groep ook tot sensitiever opvoeden. Bij de overige combinaties van genen was er geen verband tussen stress en sensitiviteit van de ouders. Deze bevinding wijst op differentiële ontvankelijkheid voor stress van ouders met de eerdergenoemde combinatie van minder efficiënte genen. Het is hoogste tijd ook in pedagogisch onderzoek naar kindermishandeling de genetische bagage van ouders en kinderen serieus te nemen.

Figuur 1. Bio-Ecologisch Model van Emotieregulatie en Kindermishandeling.

Een bio-ecologisch model van kindermishandeling bestrijkt de relevante (risico- en beschermende) factoren, van moleculair tot werkloosheid, in hun onderlinge wisselwerking. De uitkomst van kindermishandeling wordt onder de noemer van ontregelde emotieregulatie gevat, met inbegrip van gedesorganiseerde gehechtheid en externaliserende problemen. Differentiële ontvankelijkheid voor de invloed van opvoeding zal in onderzoek naar dit model een sleutelbegrip blijken te zijn.

Noot

- 1 Dit artikel is een reactie op Lamers-Winkelmann, F., Slot, N.W., & Bijl, B. (2007). Scholieren over Kindermishandeling: Het VU-PI Research Onderzoek. *Pedagogiek*, 3, ??-??, en is mede geschreven op basis van het boek *Kindermishandeling in Nederland Anno 2005. De Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2005)*. Leiden: Casimir Publishers, 2007. Auteurs: M.H. van IJzendoorn, P. Prinzie, E.M. Euser, M.G. Groeneveld, S.N. Brilleslijper-Kater, A.M.T. van Noort-van der Linden, M.J. Bakermans-Kranenburg, F. Juffer, J. Mesman, M. Klein Velderman, M. San Martin Beuk. (Gratis downloaden via de website www.leidenattachmentresearchprogram.eu). Zie ook Van IJzendoorn (2008). *Opvoeding over de Grens. Gehechtheid, Trauma en Veerkracht*. Amsterdam: Boom Academic.

Literatuur

- Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (2006). Gene-environment interaction of the dopamine d4 receptor (DRD4) and observed maternal insensitivity predicting externalizing behavior in preschoolers. *Developmental Psychobiology*, 48, 406-409.
- Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (in press). Genetic vulnerability or differential susceptibility in child development: The case of attachment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T.E., Mill, J., Martin, J., Craig, I.W., et al. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297, 851-854.
- Jaffee, S.R., Caspi, A., Moffitt, T.E., Dodge, K.A., Rutter, M., Taylor, A., & Tully, L. (2005). Nature x Nurture: Genetic vulnerabilities interact with child maltreatment to promote behaviour problems. *Development and Psychopathology*, 17, 67-84.
- Lamers-Winkelmann, F., Slot, N.W., & Bijl, B. (2007). Scholieren over Kindermishandeling: Het VU-PI Research Onderzoek. *Pedagogiek*, ??, ??-??.
- Lamers-Winkelmann, F., Slot, N.W., Bijl, B., & Vijlbrief, A.C. (2007). *Scholieren over mishandeling. Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs*. Amsterdam/ Duivendrecht: VU, PIResearch.
- Sroufe, L.A., Egeland, B., Carlson, E.A., & Collins, W.A. (2005). *The development of the person: The Minnesota study of risk and adaptation from birth to adulthood*. New York: Guilford Publications.
- Van IJzendoorn, M.H. (2008). *Opvoeding over de grens. Gehechtheid, trauma en veerkracht*. Amsterdam: Boom Academic.
- Van IJzendoorn, M.H. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2006). DRD4 7-repeat polymorphism moderates the association between maternal unresolved loss or trauma and infant disorganization. *Attachment & Human Development*, 8, 291-307.
- Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Mesman, J. (in druk). Dopamine system genes associated with parenting in the context of daily hassles. *Genes, Brain and Behavior*.
- Van IJzendoorn, M.H., Prinzie, P., Euser, E.M., Groeneveld, M.G., Brilleslijper-Kater, S.N., van Noort-van der Linden, A.M.T., Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., Mesman, J., Klein Velderman, M., San Martin Beuk, M. (2007). *Kindermishandeling in Nederland Anno 2005. De Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2005)*. Leiden: Casimir Publishers.